

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/54792>

Please be advised that this information was generated on 2021-10-18 and may be subject to change.

Virtuele stereotypen

INAUGURELE REDE DOOR DR. DANIËL H.J. WIGBOLDUS

Radboud Universiteit Nijmegen



VIRTUELE STEREOTYPEN

Virtuele stereotypen

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Sociale psychologie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen op vrijdag 10 maart 2006

door dr. Daniël H. J. Wigboldus

Vormgeving en opmaak: Nies en Partners bno, Nijmegen
Drukwerk: Thieme MediaCenter Nijmegen

ISBN-10 90-9020499-7
ISBN-13 978-90-9020499-4

© Dr. Daniël H.J. Wigboldus, Nijmegen, 2006

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

'This is the perfect stereotype. Its hallmark is that it precedes the use of reasons; is a form of perception, imposes a certain character on the data of our senses before the data reach the intelligence.' (Walter Lippmann, 1922, p. 65)

Geachte leden van het College van Bestuur, mijnheer de rector magnificus, geachte collega's, familie en vrienden, dames en heren,

Stelt u zich eens voor, het is mooi weer, en u bent onderweg naar de stad. Vanwege de beperkte parkeermogelijkheden heeft u besloten gebruik te maken van het openbaar vervoer. Bij de bushalte aangekomen treft u een vriendelijke jongeman met een Marokkaans uiterlijk aan die klaarblijkelijk ook op de bus staat te wachten. De jongeman vraagt aan u hoe laat het is. U beweegt zich naar hem toe, kijkt op uw horloge en vertelt hem hoe laat het is. Einde voorstelling.

De afgelopen jaren zijn wij als trouwe krantenlezers en televisiekijkers overstelpt met beelden en informatie waarin jongeren met een Marokkaanse achtergrond zich op een negatieve wijze gedragen. De Marokkaanse jongeren in de Diamantbuurt in Amsterdam, Mohammed B. die zegt Theo van Gogh vermoord te hebben op grond van religieuze motieven en Samir A. die voor het oog van de televisiecamera een fotograaf neerslaat, zijn enkele voorbeelden. Tussen het moment dat ik deze woorden schrijf (9 februari 2006) en de middag dat ik deze woorden uitspreek (10 maart 2006) zullen er ongetwijfeld weer voorbeelden bij zijn gekomen waarin Marokkaanse jongemannen in de media in verband worden gebracht met negatieve gedragingen.

Wat hebben deze nieuwsfeiten te maken met uw ontmoeting bij de bushalte? Zo op het eerste gezicht heel weinig. Sociaal psychologisch onderzoek laat echter zien dat uw gedrag bij de bushalte mede bepaald wordt door de negatieve stereotype associaties die u heeft met bijvoorbeeld Marokkaanse jongemannen. Net als veel van de deelnemers aan onze experimenten zult u op dit moment geneigd zijn te denken dat dit voor u niet geldt. U heeft immers geen negatieve associaties met Marokkanen. U zegt elke dag vriendelijk goedemorgen tegen uw allochtone buurman. U zullen ze niet op discriminerend gedrag betrappen. Een heel menselijke reactie. Het is sociaal zeer onwenselijk om openlijk vooroordelen of stereotype denkbeelden te uiten en te discrimineren. Sterker nog, het is bij wet verboden in ons land om te discrimineren. Artikel 1 van de grondwet is hier duidelijk over: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'

Ik vrees dat het overgrote deel van de proefpersonen dat de afgelopen jaren heeft meegewerkt aan ons onderzoek uit wetsovertreders bestaat. Wat wij keer op keer vinden (en met ons vele andere sociaal psychologen) is dat de gemiddelde proefpersoon in

onze experimenten een stuk bevooroordeelder reageert dan hij of zij denkt. Ik durf er mijn hand voor in het vuur te steken dat voor u, geachte toehoorder, hetzelfde geldt. Mijn belangrijkste boodschap aan u vandaag is dat dit niet erg is. Het is heel menselijk gedrag dat voortkomt uit de manier waarop wij informatie verwerken. Uw gedrag bij de bushalte wordt namelijk voor een groot deel bepaald door zogenaamde impliciete, stereotype associaties. Van deze associaties hoeft u zich niet bewust te zijn. Ze hoeven in het geheel niet representatief te zijn voor wat u zelf vindt, maar beïnvloeden wel op subtiele wijze een aanzienlijk deel van uw dagelijkse doen en laten. We hebben het hier dus niet over stereotypen of stereotyperen als een soort persoonlijkheidskenmerk, zoals we bijvoorbeeld over een neonazi kunnen zeggen dat het een racist is. Nee, we hebben het hier over een vele malen subtielere vorm van stereotyperen die het resultaat is van alledaagse, voor een groot deel onbewuste psychologische verwerkingsmechanismen.

In de kwantummechanica (een natuurkundige theorie die het gedrag van materie op zeer kleine afstandsschalen beschrijft) heeft men het over virtuele deeltjes. Dit zijn deeltjes die niet direct kunnen worden gemeten, maar wel degelijk een grote invloed kunnen uitoefenen. Analooq hieraan zou ik het met u willen hebben over virtuele stereotypen. Dit zijn stereotype associaties die je niet direct kunt meten omdat we ons hier niet bewust van zijn, maar die wel degelijk de potentie hebben om een grote invloed op ons gedrag uit te oefenen.

De journalist Walter Lippmann (1922, zie Figuur 1) introduceerde de term stereotypen als psychologische term in zijn nog altijd actuele boek *Public Opinion* uit 1922. Volgens Lippmann halen we uit de (te) grote hoeveelheid informatie die in het dagelijkse leven op ons afkomt datgene eruit wat onze cultuur al voor ons heeft gedefinieerd, en nemen we dit waar op een cultureel bepaalde wijze. Waarnemen begint in zijn visie met cultureel bepaalde mentale plaatjes, die hij stereotypen noemde. Deze stereotypen bepalen vervolgens wat we op welke wijze waarnemen. 'For the most part, we do not first see, and then define; we define first and then see...' (Lippmann, 1922, p. 55). Hierbij ging Lippmann er vanuit dat deze stereotypen hun werk doen nog voordat waarnemingen onze intelligentie bereiken.

De eerste pogingen waarbij onderzoekers stereotypen probeerden te meten waren behoorlijk expliciet van karakter. Zo vroegen Katz en Braly (1933) studenten aan te geven welke verschillende eigenschappen van toepassing waren op verschillende etnische groepen. Eigenschappen waar de meerderheid het over eens was dat deze van toepassing waren op een bepaalde groep werden als stereotypisch voor die groep gezien. Zo bleek bijvoorbeeld dat Duitsers door 78 procent van de studenten als wetenschappelijk werden gezien, Negers (een gebruikelijke term in die tijd) door 84 procent als bijgelovig en 54 procent vond Turken wreed. Op een dergelijke zeer directe wijze werden stereotypen tot ongeveer de jaren vijftig van de vorige eeuw onderzocht. Hierbij werden stereotypen



Figuur 1 - Walter Lippmann op de voorkant van Time Magazine (1937)

gedefinieerd en geoperationaliseerd als eigenschappen die in het algemeen toegeschreven werden aan groepen. De nadruk lag vooral op de inhoud van stereotypen.

In deze zienswijze zijn stereotypen per definitie cultureel gedeeld. Immers, een stereotype is pas een stereotype als de meerderheid van de deelnemers aan een onderzoek aangeeft dat een bepaalde eigenschap van toepassing is op een groep. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde deze zienswijze. Stereotyperen werd steeds meer gezien als een persoonlijkheidseigenschap. Het denken in en het gebruik van stereotypen en vooroordelen werd steeds sociaal onwenselijker. Bovendien bleek uit onderzoek dat mensen die bevooroordeeld waren ten opzichte van Joden, dit ook waren ten opzichte van andere groepen. Er leek dus sprake te zijn van een meer algemene vorm van bevooroordeeldheid, niet gericht op een specifieke groep. In deze zienswijze verschillen mensen in de mate waarin zij, in het algemeen, stereotyperen en bevooroordeeld zijn. In het boek *The Authoritarian Personality* van Adorno en collega's (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, & Sanford, 1950) werd de autoritaire persoonlijkheid geïntroduceerd. Voor de autoritaire persoonlijkheid zijn stereotypen rigide denkbeelden die onder andere

beschermen tegen de dreiging van negatieve neigingen die de autoritaire persoon zelf probeert te onderdrukken. Een mooi voorbeeld is het homofobe gedrag van buurman 'colonel Frank Fitts' uit de film *American Beauty* (1999), die lijdt onder zijn onderdrukte homoseksualiteit. Hoewel Adorno en collega's nooit gesuggereerd hebben dat alleen mensen met een autoritaire persoonlijkheid stereotyperen, werden stereotypen en vooroordelen in de daarop volgende jaren door veel onderzoekers gezien en onderzocht als een pathologisch verschijnsel.

Ook Gordon Allport (1954) in zijn zeer invloedrijke boek *The Nature of Prejudice* introduceerde een persoonlijkheidstrek gerelateerd aan stereotyperen, de 'prejudiced personality'. Een aanzienlijk gedeelte van zijn boek gaat echter over meer algemene cognitieve processen die een rol spelen bij stereotyperen. Allport gaf aan dat mensen, om de complexe wereld te kunnen begrijpen, dingen en mensen in categorieën plaatsen. Categoriseren is een voorwaarde voor het identificeren en begrijpen van de dingen en mensen om ons heen. Een gevolg van categorisatie is stereotypering. Door iemand bijvoorbeeld te categoriseren als psycholoog zullen alle kenmerken van psychologen opeens van toepassing zijn op deze persoon. Zonder de persoon verder te kennen, weten we dankzij deze categorisatie in één keer een heleboel over de persoon en kunnen we ons gedrag hierop aanpassen. Bijvoorbeeld, 'ik zal nu moeten uitkijken met wat ik zeg want deze persoon kijkt dwars door me heen'. Volgens Allport zien bevooroordeelde mensen de categorieën die ze gebruiken als homogener (minder ruimte voor uitzonderingen en individuele variatie) dan onbevooroordeelde mensen.

Als gevolg van de zogenaamde cognitieve revolutie in de psychologie verschoof vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw de nadruk in onderzoek naar stereotypen steeds meer naar het proces achter stereotyperen (zie Hamilton, 1981). Hoewel individuele verschillen in bevooroordeeldheid nog steeds een belangrijke rol spelen in onderzoek naar stereotypen en discriminatie, is de nadruk komen te liggen op stereotypering als functioneel cognitief proces. Categorisatie en stereotypering zijn functioneel omdat ze een zeer behulpzame rol spelen bij het verwerken van de grote hoeveelheden informatie die wij elke dag aangereikt krijgen. Stereotypering beperkt zich dus niet tot enkele autoritaire of bevooroordeelde persoonlijkheden. Integendeel, stereotypen helpen een ieder van ons om te functioneren in de sociale wereld die ons omgeeft. Zonder stereotypen zouden we ieder ander weliswaar onbevooroordeeld tegemoet kunnen treden, maar we zouden niet weten hoe we ons zouden moeten gedragen, omdat we geen enkel schema beschikbaar hebben om ons gedrag te sturen. Juist omdat ik de ander categoriseer als docent, verkoper, of kleuter weet ik of ik om mijn doelen te bereiken moet slijmen, afdingen, of afkopen met snoepgoed. Categoriseren en stereotyperen zijn in de huidige zienswijze binnen de sociale psychologie essentiële processen in het sociaal psychologisch functioneren (zie Moskowitz, 2005; Schneider, 2004). Niet stereotyperen zou in zekere zin pathologischer zijn dan het wel doen.

Het functionele aspect van stereotypen uit zich onder andere in het automatische karakter ervan. Zowel categorisatie als de daaropvolgende activatie van stereotypen verlopen automatisch. Dat wil zeggen dat deze processen onintentioneel zijn, dat we ze niet onder controle hebben, ons er niet bewust van zijn, en dat ze efficiënt zijn (Bargh, 1994). Met andere woorden, al zouden we willen, we kunnen er niks aan doen. Alleen al de aanwezigheid van een lid van een bepaalde groep is voldoende om concepten te activeren (toegankelijk te maken in het werkgeheugen) die na verloop van tijd geassocieerd zijn geraakt met deze groep. Zoals 'brood' leidt tot de automatische activatie van 'boter', en bij mijn leeftijdsgenoten 'Bassie' tot de automatische activatie van 'Adriaan', zo leidt 'professor' tot de automatische activatie van 'verstrooid' en 'Marokkaan' helaas tot de automatische activatie van 'agressief'.

Om de automatische activatie van stereotypen te demonstreren gebruikten Bernd Wittenbrink en collega's (Wittenbrink, Judd, & Park, 1997) een zogenaamde sequentiële priming procedure waarbij blanke Amerikaanse proefpersonen subliminaal werden geprimed met de categorielabels 'Black' en 'White'. Bij een subliminale aanbieding wordt een stimulus zo kort gepresenteerd (in dit geval gedurende 15 milliseconden) dat er geen sprake kan zijn van bewuste waarneming. De proefpersoon ziet hooguit een flits. Toch is deze aanbiedingstijd net lang genoeg om tot onbewuste verwerking van de aangeboden informatie te leiden. Na elke subliminale prime kregen proefpersonen een aantal letters op het scherm aangeboden waarvoor ze zo snel mogelijke moesten beslissen of dit een woord was of niet. Dit is een zogenaamde lexicale beslissingstaak. Van belang is dat sommige van deze woorden positieve of negatieve eigenschappen waren die relevant zijn voor het stereotype van zwarte en blanke Amerikanen (bijvoorbeeld atletisch en bijgelovig versus intelligent en materialistisch). Uit de resultaten bleek dat proefpersonen negatieve aan zwarte Amerikanen gerelateerde eigenschappen eerder als een woord herkenden wanneer deze eigenschappen voorafgegaan werden door de zwarte subliminale prime. Op dezelfde wijze leidde de witte prime tot een snellere herkenning van positieve aan blanke Amerikanen gerelateerde eigenschappen. Op deze wijze werd overtuigend bewijs voor de automatische activatie van stereotypen gevonden. Subliminale aanbieding van een categorielabel is al voldoende om automatisch gerelateerde stereotypen te activeren. Let wel, dit gebeurt allemaal buiten ons bewustzijn om. Van subliminale primes kunnen we ons immers niet bewust zijn.

In lijn met de functionele benadering van stereotypen worden stereotypen op dit moment gedefinieerd als associaties tussen bepaalde kwaliteiten (gedragmatige verwachtingen, eigenschappen, fysieke kenmerken enzovoort) en bepaalde groepen of categorieën mensen (Schneider, 2004). Onderzoek naar stereotypen als (impliciete) associaties heeft de afgelopen decennia tot veel inzicht geleid in het automatische karakter van categorisatie en stereotype activatie. Beide processen kunnen geheel automatisch verlopen, daar kunnen we weinig aan doen. Het is belangrijk op te merken dat de

automatische activatie van stereotypen niet noodzakelijkerwijs tot discriminerend gedrag leidt. In een recent overzichtsartikel maken Fritz Strack en Roland Deutsch (2004) onderscheid tussen twee manieren waarop sociaal gedrag wordt gecontroleerd. Het zogenaamde reflectieve systeem stuurt gedrag aan op grond van beslissingsprocessen gebaseerd op kennis over feiten en waarden (deze beslissingsprocessen kunnen overigens zowel bewust als onbewust plaatsvinden). Het impulsieve systeem stuurt gedrag aan op grond van impliciete associaties. Dit laatste systeem opereert onintentioneel. In het geval van stereotype impliciete associaties kunnen deze, wanneer ze eenmaal zijn geactiveerd, dus ons gedrag beïnvloeden. Parallel hieraan is ook het reflectieve systeem van invloed op ons gedrag en dit systeem kan de invloed van impliciete associaties op ons gedrag teniet doen. Het reflectieve systeem heeft om te kunnen werken wel veel cognitieve capaciteit nodig. Het impulsieve systeem vergt daarentegen maar heel weinig cognitieve capaciteit. Onder suboptimale omstandigheden zal dus juist dit laatste systeem ons gedrag controleren. Hoewel we lang niet altijd een willoze speelbal zijn van onze impliciete associaties, zal het impulsieve systeem zijn invloed uitoefenen op ons gedrag juist in situaties waarin we afgeleid zijn, meerdere dingen tegelijkertijd doen, of moe zijn.

De functionele benadering van stereotypen brengt ons op een interessante discrepantie. Aan de ene kant wordt het in moderne westerse maatschappijen als sociaal zeer onwenselijk gezien om te stereotypen en is discriminerend gedrag bij wet verboden. Aan de andere kant laat sociaal psychologisch onderzoek zien dat categorisatie en stereotypen functioneel zijn, dat wij allen impliciete stereotype associaties bezitten en dat deze associaties zonder dat we ons daar bewust van zijn ons gedrag beïnvloeden. Simpelweg vragen naar stereotype associaties zoals Katz en Braly deden in de jaren dertig van de vorige eeuw is tegenwoordig onmogelijk. Vragenlijsten waarin direct gevraagd wordt naar bijvoorbeeld hoe afhankelijk vrouwen zijn of hoe passief ouderen zijn, leiden al snel tot wat psychologen reactantie noemen. Deelnemers weigeren op een stereotype wijze antwoord te geven, niet alleen omdat dit sociaal onwenselijk is, maar ook omdat zij het oprecht oneens zijn met de aangeboden stereotype beelden. Zij vinden niet dat vrouwen in het algemeen afhankelijk zijn en bejaarden passief. Hun uiteindelijke antwoord op een expliciete vragenlijst zal hun mening weergeven zoals zij deze daadwerkelijk ervaren. Zo meen ik het oprecht wanneer ik zeg het niet eens te zijn met het negatieve stereotype beeld dat aan allochtonen kleeft. Wanneer ik bij mijzelf bemerk dat ik naar mijn idee irreële gevoelens van angst ervaar op grond van het groeps-lidmaatschap van iemand bij wie ik bijvoorbeeld in de lift wil stappen, dan probeer ik mijzelf daar overheen te zetten, zeg vriendelijk goedemiddag, en stap de lift in. Tegelijkertijd geven diezelfde negatieve gevoelens waar ik mij zo onverschrokken overheen zet aan dat ik weldegelijk negatieve stereotype associaties bezit. Ze zijn niet representatief voor mijn mening, maar beïnvloeden mij wel zodanig dat ik mij er overheen moet zetten.

Deze sociaal ongewenste impliciete associaties refereer ik aan met het begrip virtuele stereotypen. Ze zijn virtueel in die zin dat hun potentiële invloed steeds aanwezig is, maar ze niet noodzakelijkerwijs voortdurend mijn gedrag beïnvloeden.

Hoe kunnen deze impliciete associaties gemeten worden? Het zal inmiddels duidelijk zijn dat er niet simpelweg naar gevraagd kan worden. De afgelopen jaren zijn er verschillende methoden geïntroduceerd om impliciete associaties te meten. De bekendste is de Implicit Association Test, ook wel bekend als de IAT (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998). Hoe werkt deze test? Proefpersonen krijgen woorden gepresenteerd op een computerscherm. Deze woorden dienen ze zo snel mogelijk te categoriseren door één van twee toetsen in te drukken. Bijvoorbeeld bij positieve woorden (zoals bloem, paradijs, of liefde) drukken ze zo snel mogelijk de linkertoets in en bij negatieve woorden (zoals oorlog, haat, of rat) drukken ze zo snel mogelijk de rechertoets in. Na enige oefening krijgen ze dezelfde taak maar nu met Nederlandse en Turkse namen. Voor deze namen gebruiken ze dezelfde twee toetsen door bijvoorbeeld met de linkertoets aan te geven dat er een Nederlandse naam op het scherm staat en met de rechertoets dat er een Turkse naam op het scherm staat. Nadat ze ook dit geoefend hebben krijgen proefpersonen positieve en negatieve woorden en Nederlandse en Turkse namen aangeboden. In dit geval gebruiken ze één toets (de linker) om te reageren op positieve woorden en Nederlandse namen en de andere toets (de rechter) om te reageren op negatieve woorden en Turkse namen. Eén voor één verschijnen de woorden op het scherm en reageren de proefpersonen zo snel mogelijk door het indrukken van een toets. Na afloop van deze taak worden de toetsen die proefpersonen gebruikten voor de Turkse en Nederlandse namen omgedraaid. Dit oefenen ze een tijdje met alleen de namen en vervolgens komen er ook weer positieve en negatieve woorden bij. Nu reageren proefpersonen dus met links op positieve woorden en Turkse namen en met rechts op negatieve woorden en Nederlandse namen. Onafhankelijk van de volgorde van aanbidding wordt in het algemeen gevonden dat proefpersonen minder moeite hebben met het gecombineerde gedeelte van deze taak wanneer Nederlands en positief op dezelfde knop zitten en Turks en negatief (het compatibele blok), dan wanneer Turks en positief, en Nederlands en negatief gepaard zijn op dezelfde knop (het incompatibele blok; zie Greenwald et al. 1998, voor een voorbeeld met typische blanke en zwarte Amerikaanse namen). De mate waarin proefpersonen sneller zijn in het stereotype compatibele blok in vergelijking met het stereotype incompatibele blok kan in dit geval als maat genomen worden voor de mate waarin proefpersonen relatief sterkere negatieve en zwakkere positieve associaties hebben ten aanzien van Turkse namen in vergelijking met Nederlandse namen.

De IAT is op dit moment een zeer veel gebruikte test om allerlei impliciete associaties te meten, waaronder ook impliciete vooroordelen en stereotypen. Een voordeel van deze (en soortgelijke) maten is dat het moeilijker is om een IAT-score te 'faken'

dan een score op een meer expliciete vragenlijst – maar onmogelijk is het niet (zie Steffens, 2004). Daarnaast is er ook een aantal problemen met de IAT en soortgelijke impliciete associatiematen (zie De Houwer, 2006; Fazio & Olson 2003). Het grootste probleem betreft de interpretatie van IAT-scores. Wat betekent het als iemand veel sneller is in het compatibele blok dan in het incompatibele blok? Geeft dit iemands ware attitude weer? Leert ons dit meer over hoe iemand daadwerkelijk in elkaar zit dan een expliciete vragenlijst dat doet? Naar mijn idee – en dat van anderen (zie De Houwer 2006; Fazio & Olson, 2003) – zijn dit eigenlijk niet de juiste vragen om te stellen. Impliciete associaties geven net zo min iemands ware attitude weer als iemands expliciete mening dat doet. Zoals ik eerder duidelijk heb proberen te maken aan de hand van het model van Strack en Deutsch (2004) zal ons gedrag in sommige omstandigheden meer bepaald worden door het reflectieve systeem en in andere gevallen meer door het impulsieve, of door een combinatie van beide. Er is in die zin geen sprake van een ware attitude, of van zoiets als wat de proefpersoon nou *echt* vindt. Impliciete associaties zijn net zo echt als iemands expliciete mening. Waar het uiteindelijk om gaat, is in hoeverre en onder welke omstandigheden impliciete associaties en/of expliciete attitudes verschillende soorten gedrag voorspellen. Ik kom hier later nog op terug.

Een ander potentieel nadeel van de IAT en andere impliciete maten is dat wat gemeten wordt bijna vanzelfsprekend als onbewust of impliciet gezien wordt. Echter, het feit dat een maat indirect is, wat wil zeggen dat respondenten weinig tot geen invloed kunnen uitoefenen op hun uiteindelijke score, wil nog niet zeggen dat dezelfde respondenten zich niet bewust zijn van wat er gemeten wordt (zie De Houwer, 2006). Een ieder die wel eens een IAT heeft gedaan zal kunnen beamen dat je drommels goed in de gaten hebt wat er gebeurt. Wanneer ik de IAT in een collegezaal demonstreer aan eerstejaars psychologiestudenten door ze op hun linker of rechter knie te laten slaan in plaats van op een toets te drukken barsten ze stevast in lachen uit tijdens het incompatibele blok. Ze hebben door dat het moeilijk is en wat er aan de hand is. Het gebruik van een indirecte maat houdt dus niet automatisch in dat er iets wordt gemeten waar men zich niet van bewust is. Zoals ik eerder al aangaf kan je, wanneer je in een lift stapt waar al iemand in staat, je heel bewust zijn van de affectieve gevolgen van je negatieve impliciete associaties.

Een derde, en voor nu laatste punt van aandacht bij het gebruik van impliciete maten om stereotype associaties te meten is hun contextgevoeligheid. Het gebruik van een indirecte maat als de IAT suggereert een zekere vorm van stabiliteit. Tony Greenwald en collega's (1998) hebben het in de titel van het artikel waarin zij de IAT introduceren over het meten van individuele verschillen in impliciete cognitie. Omdat proefpersonen in het geval van indirecte maten vrijwel geen invloed kunnen uitoefenen op de uitkomst, lijkt deze uitkomst iets absoluuts te hebben en ons daarmee vooral veel te leren over de persoon. Recent onderzoek laat echter zien dat, zeker in het geval van stereotypen,

contexteffecten een grote rol spelen bij het meten van stereotype impliciete associaties (zie voor een overzicht, Blair, 2002). Zo hebben Dasgupta en Greenwald (2001) bijvoorbeeld gevonden dat blootstelling aan a-stereotype exemplaren van een categorie leidt tot een verandering in de automatische activatie van stereotypen. Amerikaanse proefpersonen die geconfronteerd werden met positieve voorbeelden van zwarte Amerikanen (zoals Bill Cosby) en negatieve voorbeelden van blanke Amerikanen (zoals Timothy McVeigh, de Oklahoma City bomber) werden vergeleken met een groep proefpersonen die geconfronteerd werden met negatieve voorbeelden van zwarte Amerikanen (zoals O. J. Simpson) en positieve voorbeelden van blanke Amerikanen (zoals John F. Kennedy). Daarnaast was er een controlegroep die niet met raciale stimuli werd geconfronteerd. Direct na blootstelling aan de namen deden proefpersonen een zwart-blank IAT, en een soortgelijke IAT deden ze 24 uur later. Dasgupta en Greenwald vonden dat proefpersonen die blootgesteld waren aan de positief zwarte en negatief blanke Amerikanen in minder sterke mate automatisch vooroordeel ten opzichte van zwarte Amerikanen vertoonden dan in beide andere condities. Dit was zelfs nog het geval na 24 uur. Het blootstellen aan specifieke exemplaren van een categorie beïnvloedde de activatie van impliciete associaties op grond van deze categorie.

Een zeer direct effect van de context werd gevonden door Bernd Wittenbrink en collega's (Wittenbrink, Judd, & Park, 2001). Proefpersonen die een video hadden gezien van zwarte Amerikanen tijdens een barbecue vertoonden op een IAT minder sterke automatische negativiteit ten opzichte van deze groep dan proefpersonen die een video hadden gezien van zwarte Amerikanen in een benedegerelateerde context.

De contextgevoeligheid van impliciete stereotype associaties past in een model waar op impliciet niveau een stereotype niet gerepresenteerd wordt door een vaststaande associatie tussen een categorie en een kenmerk of eigenschap, maar eerder door een associatief netwerk. In dit associatieve netwerk kunnen, afhankelijk van de context, verschillende delen afzonderlijk van elkaar geactiveerd worden. De naam Ali B zal bij de wat jongere muzikliefhebbers onder u een ander deel van het associatieve netwerk rondom de categorie jonge Marokkaanse mannen activeren dan de naam Mohammed B. In zekere zin zijn, op impliciet niveau, stereotype associaties altijd virtueel omdat er nooit sprake zal zijn van één vaststaande, contextongevoelige impliciete associatie. In potentie is een heel netwerk van mogelijke stereotype associaties aanwezig in wat John Bassili recent het *cognitorium* heeft genoemd (Bassili & Brown, 2005). In dit *cognitorium* zitten vele micro-conceptuele elementen die afhankelijk van interne en externe cues in meer of mindere mate toegankelijk kunnen worden. Vele mogelijke impliciete stereotype associaties zijn aldus virtueel aanwezig. De interactie tussen interne en externe cues bepaalt welke impliciete associaties daadwerkelijk geactiveerd worden. Natuurlijk zal veelvuldige gelijktijdige activatie van bepaalde elementen ervoor zorgen dat deze elementen makkelijker toegankelijk zijn dan andere.

Samenvattend, stereotypen en vooroordelen in de vorm van impliciete associaties kunnen gemeten worden met indirecte maten zoals de IAT. Hierbij zijn wel enkele punten van aandacht om rekening mee te houden.

- a) Dergelijke impliciete maten meten niet de ware stereotype gedachten van proefpersonen. Ze meten simpelweg impliciete associaties. Deze zijn in aanzienlijke mate cultureel bepaald en hoeven niet de mening van de houder te representeren.
- b) Het gebruik van een indirecte maat houdt niet automatisch in dat een onbewust concept wordt gemeten.
- c) Impliciete associaties zijn contextgevoelig. Dit maakt ze, zolang de context niet zorgvuldig constant gehouden wordt, niet erg geschikt als maat voor individuele verschillen.

Meer dan honderd studies hebben inmiddels laten zien dat bijvoorbeeld blanke Amerikanen negatieve impliciete associaties ten opzichte van zwarte Amerikanen hebben, jongeren negatieve impliciete associaties ten opzichte van ouderen, en dat zowel mannen als vrouwen sekse-stereotype impliciete associaties hebben (zie Blair, 2002).

Na deze uitgebreide – maar zeker niet uitputtende – samenvatting van de stand van zaken op het gebied van wat ik virtuele stereotypen noem, hoop ik u overtuigd te hebben dat wij allen impliciete stereotype associaties hebben, dat deze associaties functioneel zijn en niet onze expliciete mening weergeven, dat deze impliciete associaties op indirecte wijze gemeten kunnen worden, maar dat wel enige voorzichtigheid betracht moet worden bij de interpretatie van dergelijke indirecte maten. Het hebben van impliciete stereotype associaties maakt een proefpersoon, u of mij niet meteen tot een racist. Van groot belang is namelijk uiteindelijk niet welke impliciete associaties u in uw hoofd heeft, maar wat u hier uiteindelijk mee doet. Eerder heb ik proberen duidelijk te maken dat ons gedrag zowel beïnvloed kan worden door meer reflectieve processen als door meer impulsieve processen (Strack & Deutsch, 2004). In zijn MODE-model heeft Russ Fazio (1990) het over meer spontane of meer deliberatieve processen. Ons gedrag kan zowel door impliciete associaties als door meer deliberatieve processen gestuurd worden. Welk proces in welke mate een rol speelt zal afhangen van de context (bijvoorbeeld de beschikbare cognitieve capaciteit) en het soort gedrag. Dit laatste is recent mooi gedemonstreerd door Jack Dovidio en collega's (Dovidio, Kawakami, & Gaertner, 2002). Zij lieten blanke Amerikaanse proefpersonen interacteren met een zwarte en een blanke partner (die bij het onderzoek hoorden). Na afloop van deze interactie werd aan de proefpersonen gevraagd in hoeverre zij vonden dat zij zichzelf vriendelijk hadden gedragen tijdens beide interacties. Ook werd de vriendelijkheid van hun verbale en hun non-verbale gedrag ten opzichte van hun interactiepartners gemeten. Voorafgaand aan dit experiment werden bij elke proefpersoon zowel impliciete raciale associaties gemeten als expliciete raciale attitudes. Uit de resultaten bleek dat het verbale gedrag van proefpersonen en hun eigen oordelen over de vriendelijkheid

van hun gedrag het best voorspeld konden worden aan de hand van hun expliciete raciale attitudes. De impliciete associaties waren daarentegen een betere voorspeller van hun non-verbale gedrag en van de oordelen die derden gaven over de wijze waarop proefpersonen zich gedroegen tegenover de zwarte interactie partner in vergelijking met de blanke. Met andere woorden, overt gedrag dat de proefpersonen konden controleren werd voorspeld door hun expliciete raciale attitude terwijl meer subtiele gedragingen die ze minder of niet onder controle hadden, voorspeld werden door hun impliciete associaties.

Psychologie wordt gezien als een gedragswetenschap. Helaas wordt er naar mijn idee binnen de huidige sociale psychologie te weinig gedrag gemeten. Toch is het gedrag dat wij psychologen uiteindelijk proberen te voorspellen. Het zojuist aangehaalde onderzoek van Jack Dovidio en collega's laat zien hoe inzichtelijk het kan zijn verschillende vormen van gedrag proberen te voorspellen. In de tijd die mij nog rest word ik iets minder bescheiden dan ik tot nu toe ben geweest en zal ik u een voorbeeld presenteren van eigen onderzoek dat ik recent gestart ben, waarbij de subtiele invloed van impliciete stereotype associaties op gedrag centraal staat. Het onderzoek dat ik zal presenteren is opgezet en uitgevoerd in nauwe samenwerking met Ron Dotsch. In dit onderzoek waren we geïnteresseerd in de invloed van etnische kenmerken op impulsief, spontaan gedrag op psychofysiologische maten zoals huidgeleiding en de modererende rol die impliciete stereotype associaties hierbij spelen. Dit onderzoek is voortgekomen uit een zekere onvrede over zowel de wijze waarop in eerder soortgelijk onderzoek etnische kenmerken gemanipuleerd werden, als de wijze waarop tot voor kort impulsief, spontaan gedrag gemeten werd.

Een probleem in eerder onderzoek naar de invloed van etnische kenmerken op gedrag is dat etnische kenmerken moeilijk te manipuleren zijn. In eerder onderzoek zijn veelal medewerkers gebruikt die bijvoorbeeld zwarte of blanke Amerikanen waren (zie bijvoorbeeld Vrana & Rollock, 1998). Het probleem met deze methode is echter dat, zelfs als meerdere zwarte en blanke medewerkers worden gebruikt, niet te achterhalen is in hoeverre gevonden effecten zijn toe te schrijven aan de huidskleur van de medewerkers of aan één van de vele andere kenmerken die covariëren met de huidskleur. Een ander nadeel is dat niet te achterhalen valt welke specifieke kenmerken nu een rol hebben gespeeld bij het beïnvloeden van het gedrag van proefpersonen, omdat bij het gebruik van echte mensen vele kenmerken tegelijkertijd variëren.

Een ander probleem in eerder onderzoek is de wijze waarop spontaan, impulsief gedrag wordt gemeten. Vaak is er sprake van coderingen van non-verbaal gedrag, van observaties of van maar enkele meetpunten. Een veel voorkomende spontane gedragsmaat is bijvoorbeeld persoonlijke afstand. Hoeveel afstand houdt iemand tot een ander? Hoeveel afstand we houden tot een ander is niet iets waar we heel bewust mee bezig zijn, tegelijkertijd zegt het wel veel over onze verhouding tot de ander. Een positieve

evaluatie van de ander zal tot meer toenadering leiden dan een negatieve evaluatie. Een probleem in eerder onderzoek is onder andere dat vaak maar eenmaal of enkele malen persoonlijke afstand wordt gemeten. Hiermee is er slechts een momentopname wat leidt tot een heel ruwe gedragsmaat. Een dergelijke ruwe gedragsmaat met relatief veel meetfouten erin maakt het moeilijk om gedrag te voorspellen. In het ideale geval zou de gemiddelde persoonlijke afstand gedurende een complete interactie gemeten kunnen worden.

De oplossing voor onze problemen vonden wij in het gebruik van zogenaamde 'Immersive Virtual Environment Technology' of IVET (Blascovich, Loomis, Beall, Swinth, Hoyt, & Bailenson, 2002). Bij IVET worden computers gebruikt om een virtuele wereld te genereren en deze op zodanige wijze aan proefpersonen te presenteren dat zij hier helemaal in opgaan. Dit kan bijvoorbeeld in een zogenaamd CAVE (CAVE Automatic Virtual Environment) of met behulp van een 'head mounted display' die de proefpersoon draagt (Figuur 2). De proefpersoon kan door de computergegenereerde wereld lopen. Zogenaamde 'trackers' registreren elke beweging van de proefpersoon en geven door aan de computer waar de proefpersoon zich in de ruimte bevindt. De computer past op grond van deze informatie razendsnel het beeld aan en stuurt het aangepaste beeld naar de projectoren in het geval van de CAVE of naar de head mounted display. Dit creëert bij de proefpersoon de illusie daadwerkelijk deel uit te maken van de virtuele wereld waarin hij of zij zich bevindt. Voor psychologen en overige gedragswetenschappers biedt IVET optimale mogelijkheden voor wetenschappelijk onderzoek. Gaat u maar na, alles aan de omgeving waarin de proefpersoon zich bevindt, kan gecontroleerd en/of gemanipuleerd worden. De proefpersoon kan interacteren met de omgeving waarbij de omgeving altijd op een gestandaardiseerde wijze reageert. Tenslotte kan met behulp van deze technologie gedrag van proefpersonen zeer nauwkeurig, on line gemeten worden. Het trackingsysteem houdt immers continu precies bij waar de proefpersoon zich bevindt in de virtuele omgeving. Natuurlijk zijn er ook nadelen. Het voornaamste nadeel is dat de voorbereidingen voor een experiment meer tijd vergen dan gebruikelijk. Er gaat een hoop programmeerwerk aan vooraf. Een ander nadeel is dat de enkele serieuze IVET-faciliteiten die aanwezig zijn Nederland slechts zeer mondjesmaat ruimte bieden aan gedragswetenschappelijk onderzoek en het gebruik van deze faciliteiten relatief duur is.

In eerste instantie hebben Ron Dotsch en ik onderzoek gedaan in de CAVE in Amsterdam (Dotsch & Wigboldus, in voorbereiding). In dit onderzoek kregen proefpersonen de opdracht om een virtueel bushokje in te lopen. In dit bushokje stond een door de computer gegenereerde persoon, een zogenaamde avatar. Deze avatar had of een Nederlands uiterlijk of een Marokkaans uiterlijk (zie Figuur 3). Het grote voordeel van het gebruik van IVET is dat we hierbij precies die uiterlijke kenmerken konden variëren die van belang waren en de overige kenmerken van de avatars constant konden

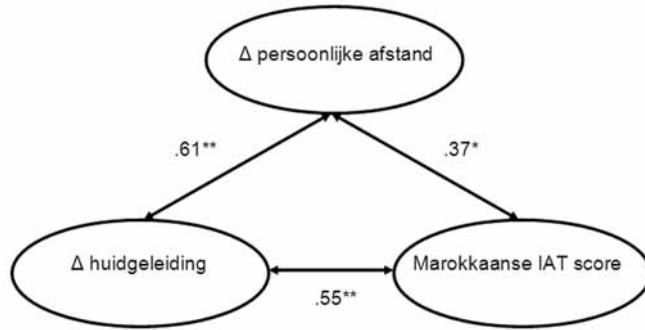


Figuur 2 - Ron Dotsch draagt een 'head mounted display'



Figuur 3 - Een Nederlandse en een Marokkaanse avatar

houden (zoals kleding, houding, gedrag). In totaal kregen proefpersonen twaalf keer de opdracht het bushokje in te gaan met daarin een Nederlandse (zes keer) of een Marokkaanse (zes keer) avatar. Elke avatar had op de borst zijn naam staan en op de rug een nummer. De opdracht van de proefpersonen was om steeds de naam en het nummer te lezen en zoveel mogelijk namen bij nummers te onthouden. Om dit te kunnen doen moesten proefpersonen steeds om de avatar heenlopen om de naam op de borst en het nummer op de rug te bekijken. Tijdens deze opdracht werd onder andere



Figuur 4 - Correlaties tussen persoonlijke afstand, huidgeleiding en negatieve impliciete associaties ten opzichte van Marokkanen, * $p < .05$, ** $p < .01$

de huidgeleiding van de proefpersonen gemeten op de vingers en registreerde de computer, zonder dat proefpersonen hier weet van hadden, continu de exacte afstand tussen de proefpersoon en de avatar. Op deze wijze kon per avatar de gemiddelde afstand die proefpersonen tot de avatar hielden, berekend worden. Tenslotte namen proefpersonen plaats achter een gewone computer met een normaal beeldscherm en kregen zij een IAT aangeboden die de impliciete negatieve en positieve associaties ten opzichte van Marokkanen meette.

Uit de resultaten van het onderzoek bleek dat proefpersonen meer afstand hielden tot de Marokkaanse avatars dan tot de Nederlandse avatars. Ook was er sprake van een verhoogde huidgeleiding bij Marokkaanse avatars ten opzichte van Nederlandse avatars. Tenslotte bleken deze beide effecten niet alleen met elkaar samen te hangen, maar ook beide gemodereerd te worden door de negatieve impliciete associaties die proefpersonen hadden ten opzichte van Marokkanen (zie Figuur 4). Hoe negatiever de impliciete associaties ten opzichte van Marokkanen, des te groter het verschil in huidgeleiding tussen de Marokkaanse en Nederlandse avatar en des te groter het verschil in persoonlijke afstand tussen de Marokkaanse en Nederlandse avatar. Overigens, in lijn met eerder IAT-onderzoek, vonden we sterkere negatieve impliciete associaties ten aanzien van Marokkanen dan positieve impliciete associaties.

Deze resultaten laten mooi zien dat op een impliciet niveau impliciete associaties, impliciete affectieve reacties (huidgeleiding) en spontane, impulsieve gedragsresponsen met elkaar samenhangen. Dit is geheel in lijn met bijvoorbeeld het reflectief-impulsief model van Strack en Deutsch (2004). Wat mij intrigeert aan deze data is dat het voor het impulsieve systeem blijkbaar geen probleem is dat er gebruik gemaakt werd van avatars in plaats van echte Marokkanen en Nederlanders. Natuurlijk waren op meer

reflectief niveau alle proefpersonen zich bewust dat ze in een virtuele omgeving rondliepen en dat de persoon die ze zagen niet echt was. Desondanks reageert het impulsieve systeem zo basaal dat een virtuele presentatie van Marokkanen en Nederlanders blijkbaar al voldoende is om spontaan meer afstand te houden tot de Marokkanen. Achteraf hebben we ook nog aan proefpersonen gevraagd wie ze er vriendelijker uit vonden zien, de Marokkaanse avatars of de Nederlands avatars. Het misschien enigszins sociaal wenselijke antwoord zal geen verbazing wekken, ze vonden de Marokkaanse avatars er vriendelijker uitzien dan de Nederlandse avatars. Desondanks vertoonden ze een hogere huidgeleiding bij de Marokkaanse avatars en hielden ze meer afstand bij deze avatars, afhankelijk van hun negatieve impliciete associaties. Hiermee benadrukt dit onderzoek nog eens dat wat we zelf vinden, wat onze eigen mening is, niet in alle gevallen ons gedrag bepaalt. Onze gedragingen en affectieve reacties zullen in veel gevallen worden gestuurd door cultureel bepaalde impliciete associaties waarmee wij het zelf wellicht oneens zijn.

Daarnaast tonen deze resultaten het belang en de meerwaarde aan van het gebruik van IVET voor psychologisch onderzoek. Zonder deze technologie had dit onderzoek niet uitgevoerd kunnen worden. Op dit moment verkeer ik in de zeer gelukkige omstandigheid dat ik samen met Ron Dotsch voor het Behavioural Science Institute (BSI) een IVET-lab heb mogen bouwen. In dit RIVERlab (Radboud Immersive Virtual Environment Research lab) is vervolgonderzoek op het zojuist gepresenteerde onderzoek in volle gang. Daarnaast staat veel IVET-onderzoek met en van collega's van andere onderzoeksafdelingen gepland voor de komende periode. Meer hierover bij een volgende gelegenheid.

Mijn belangrijkste drijfveer als experimenteel sociaal psycholoog is simpelweg willen weten hoe het in elkaar zit. Zoals ik als kind op zolder een oude wasmachine uit elkaar schroefde omdat ik wilde weten hoe deze werkte (de wasmachine heeft overigens nooit meer gewerkt), zo bestudeer ik nu menselijk gedrag. Na jaren van onderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat mensen een stuk interessanter zijn dan wasmachines. Op zich is wat mij betreft 'het willen weten hoe iets werkt' voldoende legitimatie voor wetenschappelijk onderzoek. Ik ben mij echter terdege bewust van de maatschappelijke context waarin ik als sociaal psycholoog mijn fundamentele onderzoek verricht. Niet voor niks gebruik ik momenteel in mijn onderzoek onder andere (virtuele) Marokkanen als stimulusmateriaal.

De belangrijkste – meer toegepaste les – die we wat mij betreft kunnen leren uit sociaal psychologisch onderzoek naar stereotypen, is dat categoriseren en stereotype-nen zeer basale psychologische processen zijn die we nooit zullen afleren. Zonder deze processen wordt goed functioneren vrijwel onmogelijk. Het impliciete, automatische karakter van deze processen maakt het moeilijk om ze te detecteren. We zijn ons dan ook lang niet altijd bewust van de grote invloed die deze psychologische processen hebben

op onze waarnemingen en op ons gedrag. In het impliciete karakter van deze processen schuilt naar mijn idee het grootste gevaar. Wanneer wij ons namelijk bewust zijn van ongewenste invloeden op onze waarneming of ons gedrag kunnen we hiervoor corrigeren. Waar we ons niet bewust van zijn, kunnen we echter ook moeilijk voor corrigeren.

Patricia Devine (1989) beschrijft in haar dissociatiemodel dat onbevooroordeeld reageren afhankelijk is van intentionele, gecontroleerde processen, waar een bewuste beslissing om onbevooroordeeld gedrag te laten zien aan ten grondslag moet liggen. Om te kunnen corrigeren voor onze impliciete vooroordelen moeten we:

- a) Ons bewust worden van de invloed van deze impliciete vooroordelen,
- b) gemotiveerd zijn om een objectief/accuraat oordeel te vormen, en
- c) de mogelijkheid hebben/de tijd nemen om wat dieper na te denken.

Als we dit niet doen, zal ons gedrag in alledaagse situaties zoals bij een bushokje, in de trein, of bij het beoordelen van sollicitanten, voor een groot deel bepaald worden door stereotype associaties waar we dag in dag uit aan blootgesteld worden, op straat, op het werk, en natuurlijk via de media.

Recente cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek laten zien dat de werkloosheid onder Marokkanen op dit moment 27 procent bedraagt, onder Antillianen, Turken en Surinamers respectievelijk 22 procent, 21 procent en 16 procent. Onder autochtonen is dit 9 procent. Van de allochtone jongeren is 40 procent werkloos, dit is tweemaal zoveel als onder autochtone jongeren. Recent toonde de socioloog Frank van Tubergen (2005) in een groots opgezet onderzoek in achttien westerse landen aan dat opleidingsniveau de meeste bepalende factor is voor succes op de arbeidsmarkt. Echter, het lage opleidingsniveau van allochtonen verklaart niet alle verschillen. Volgens Van Tubergen speelt discriminatie op de arbeidsmarkt hen parten.

Deze discriminatie op de arbeidsmarkt is naar mijn idee niet het resultaat van kwade opzet. Zoals gezegd, negatieve impliciete associaties ten opzichte van allochtonen zijn zeker in deze tijden van terroristische dreiging snel gevormd. Zelfs als een leidinggevende zelf vindt dat hij of zij onbevooroordeeld is tegenover allochtonen, zullen deze negatieve impliciete associaties zijn of haar gevoelens ten opzichte van sollicitanten van allochtone afkomst beïnvloeden evenals zijn of haar non-verbaal gedrag zoals persoonlijke afstand. Ik acht de kans groot dat juist in een sollicitatieprocedure waar de eerste indruk en 'gut feeling' een grote rol spelen, allochtone kandidaten grote hinder ondervinden van ongewilde effecten van negatieve impliciete associaties.

Het belangrijkste dat we kunnen doen om deze negatieve invloed te voorkomen – geheel in lijn met het dissociatiemodel van Patricia Devine (1989) – is ons bewust te zijn van deze onbewuste invloed. Alleen dan kunnen we ervoor corrigeren, bijvoorbeeld door eens het perspectief van de ander te nemen (Galinsky & Moskowitz, 2000), of door kort stil te staan bij de oorzaken van hoe we ons voelen of gedragen. Recentelijk

heeft een groepje studenten in het kader van de cursus sociale beïnvloeding in de praktijk uitgewerkt welke (psychologische) processen een rol spelen bij loze terreuralarms. Op grond van de literatuur kwamen zij tot de conclusie dat bij het interpreteren van ambigu gedrag van een ander stereotypen een belangrijke rol kunnen spelen. Als in de trein een jongeman langdurig nerveus in zijn ruzzak rommelt, is de kans aanzienlijk groter dat hij dit doet omdat hij zijn OV-jaarkaart niet kan vinden dan dat hij dit doet om een ontstekingsmechanisme in werking te zetten. Toch zullen, wanneer deze jongeman een baard en een djellaba draagt, de meeste mensen schrikken en zich zorgen gaan maken. Gestuurd door negatieve stereotype associaties wordt de situatie als uiterst gevaarlijk geïnterpreteerd. Het op sociaal psychologisch onderzoek gestoelde advies van de studenten is dan ook: 'Effe chillen voordat je gaat gillen'.

Het is een illusie te veronderstellen dat de invloed van virtuele stereotypen op onze waarneming van anderen en ons gedrag ooit zal verdwijnen. Wel moeten we ons meer bewust worden van de onbewuste invloed van deze impliciete stereotype associaties op ons gedrag. Onderzoek van Gordon Moskowitz en collega's (Moskowitz, Gollwitzer, Wasel, & Schaal, 1999) heeft laten zien dat het doel om niet te willen stereotyperen uiteindelijk ook geautomatiseerd kan worden. Als u maar keer op keer uw stereotype gekleurde waarnemingen en gedrag probeert te corrigeren, kan dit corrigeren een doel op zich worden en na verloop van tijd een automatisme, waardoor automatische stereotype activatie wordt gehinibeerd.

Journalist Walter Lippmann (1922) had het bijna honderd jaar geleden bij het juiste eind toen hij opmerkte dat stereotypen het grootste deel van hun werk verrichten nog voordat intelligentie een rol kan spelen. Aan ons allen de opdracht er zorg voor te dragen dat we, nadat stereotypen hun functionele invloed hebben doen gelden, de moeite nemen om onze intelligentie te laten spreken.

Hiermee is het wetenschappelijk inhoudelijk deel van deze inaugurele rede voltooid. Graag wil ik de mij nog resterende woorden gebruiken om een aantal mensen te bedanken. Als sociaal psycholoog ben ik me als geen ander bewust van de invloed van de sociale omgeving op mijn doen en laten. Dit geldt ook voor mijn wetenschappelijke doen en laten. Ik ben gedurende mijn wetenschappelijke carrière steeds door absolute toponderzoekers begeleid en omringd. Gezien deze optimale omstandigheden had ik het wel heel bont moeten maken wilde ik niet 'slagen' in de wetenschap. Alle collega's, nationaal en internationaal, met wie ik de afgelopen jaren zo prettig heb samengewerkt wil ik bij dezen bedanken. In het bijzonder wil ik al mijn nieuwe collega's in Nijmegen bedanken. Het afgelopen jaar was een feest en ik kijk uit naar alles wat komen gaat. Een aantal personen wil ik kort even bij naam noemen.

Paul van Lange was mijn scriptiebegeleider toen ik afstudeerde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Niet alleen was en is hij een toponderzoeker en een uitstekend

begeleider, vooral ook is hij een enorm enthousiaste onderzoeker die mij (en vele anderen) warm heeft gemaakt voor experimenteel sociaal psychologisch onderzoek.

Gün Semin was mijn promotor en bracht mij in aanraking met wat uiteindelijk, wetenschappelijk gezien, mijn grote liefde zou worden: de sociale cognitie. De wijze waarop hij op abstracte wijze verschillende typen onderzoek aan elkaar weet te relateren is uniek en leerde mij op een abstracter niveau over mijn onderzoek na te denken. Ik zal de levendige pionier-bijeenkomsten, waarin we onder zijn leiding óf ons eigen onderzoek óf (nog liever) dat van anderen bekritiseerden, niet snel vergeten.

Russell Spears was mijn copromotor van die andere Amsterdamse universiteit. Ook zijn invloed op mijn wetenschappelijke carrière is van onschatbare waarde geweest. Zijn ongekeerde literatuurkennis, zijn enthousiasme voor onderzoek, zijn gave om de meest ingewikkelde datasets te verklaren, zijn schrijfvaardigheid en natuurlijk zijn woordgrappen hebben onze samenwerking tot een feest gemaakt.

Ad van Knippenberg haalde mij na mijn promotie als postdoc naar de – toen nog – Katholieke Universiteit Nijmegen. Wat kan ik zeggen? Ondanks mijn destijds wat magere publicatielijst zag hij het in mij zitten en gaf hij mij de kans om mijn onderzoeksideeën verder uit te werken. Mijn postdocjaren in Nijmegen waren vooral dankzij hem enorm leerzaam. Inmiddels is hij gedeeltelijk mijn baas als onderzoeksdirecteur aan de Radboud Universiteit Nijmegen en ben ik gedeeltelijk zijn baas als hoogleraar sociale psychologie. Wederom ervaar ik zijn enthousiasme en zijn vertrouwen.

Ap Dijksterhuis en ik hebben de afgelopen tien jaar bijna acht jaar op dezelfde afdeling gewerkt, waarvan bijna de helft als burens. Ik heb met veel plezier met hem samengewerkt de afgelopen jaren en met verbazing, ontzag en respect zijn uitzonderlijke wetenschappelijke carrière van nabij opgebouwd zien worden. Met Ap samenwerken is na al die jaren nog steeds verrijkend.

Joop van der Pligt heeft mij in mijn jaren aan de Universiteit van Amsterdam als universitair docent en hoofddocent altijd veel morele steun en support gegeven. Dankzij ons zogenaamde schaduw-DB kwam ik alles te weten over de bestuurlijke kanten van het universitaire bestaan. Ik mis deze schaduw-DB gesprekjes nog steeds.

Clemens, Dirk, Ety, Helma, Job, Mirjam, Ron, en Yaël, jullie zijn top-aio's! Tenslotte wil ik graag mijn gezin bedanken. We hebben een enorm druk jaar achter de rug met nieuwe banen, nieuwe scholen en een nieuw huis aan de andere kant van Nederland. Ilja, Maarten en Bastiaan, jullie hebben je hele leven moeten aanpassen omdat ik zonodig naar Nijmegen moest. Ik kan onmogelijk in woorden uitdrukken hoeveel ik om jullie geef.

Ik heb gezegd.

REFERENTIES

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper & Row.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bargh, J. A. (1994). The Four Horsemen of automaticity: Awareness, efficiency, intention, and control in social cognition. In R. S. Wyer, Jr., & T. K. Srull (Eds.), *Handbook of social cognition* (2nd ed., pp. 1-40). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bassili, J. N., & Brown, R. (2005). Implicit and explicit attitudes: Research, challenges and theory. In D. Albarracín, B. T. Johnson, & M. P. Zanna (Eds.), *Handbook of Attitudes and Attitude Change*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Blascovich, J., Loomis, J., Beall, A., Swinth, K., Hoyt, C., & Bailenson, J. (2002). Immersive virtual environment technology as a research tool for social psychology. *Psychological Inquiry*, 13, 103-125.
- Blair, I. V. (2002). The malleability of automatic stereotypes and prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 242-261.
- Dasgupta, N., & Greenwald, A. G. (2001). On the malleability of automatic attitudes: Combating automatic prejudice with images of admired and disliked individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 800-814.
- De Houwer, J. (2006). What are implicit measures and why are we using them. In R. W. Wiers & A. W. Stacy (Eds.), *The handbook of implicit cognition and addiction* (pp. 11-28). Thousand Oaks, CA: Sage Publishers.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5-18.
- Dotsch, R., & Wigboldus, D. H. J. (in voorbereiding). *Prejudice at a virtual bus stop: The interplay of affect, behavior and cognition*.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., & Gaertner S. L. (2002). Implicit and explicit prejudice and interracial interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 62-68.
- Fazio, R. (1990). Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. In M. Zanna (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, vol 23, (pp. 75-109). San Diego, CA: Academic Press.
- Fazio, R. H., & Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, 54, 297-327.
- Galinsky, A. D., & Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 708-724.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
- Katz, D., & Braly, K. (1933). Racial stereotypes in one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280-290.
- Hamilton, D. L. (Ed.) (1981). *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. New York: Harcourt Brace.
- Moskowitz G. B. (2005). *Social Cognition: Understanding self and others*. New York: The Guilford Press.
- Moskowitz, G. B., Gollwitzer, P. M., Wasel, W., & Schaal, B. (1999). Preconscious control of stereotype activation through chronic egalitarian goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 167-184.
- Schneider, D. J. (2004). *The psychology of stereotyping*. New York: Guilford Press.
- Steffens, M. C. (2004). Is the Implicit Association Test immune to faking? *Experimental Psychology*, 51, 165-179.
- Strack, F., & Deutsch, R. (2004). Reflective and impulsive determinants of social behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 8, 220-247.
- Van Tubergen, F. A. (2005). *The Integration of Immigrants in Cross-National Perspective: Origin, Destination, and Community Effects*. Ongepubliceerd proefschrift, Universiteit Utrecht, 11 februari 2005.
- Vrana, S. R., & Rollock, D. (1998). Physiological response to a minimal social encounter: Effects of gender, ethnicity, and social context. *Psychophysiology*, 35, 462-469.
- Wittenbrink, B., Judd, C. M., & Park, B. (1997). Evidence for racial prejudice at the implicit level and its relationship with questionnaire measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 262-274.
- Wittenbrink, B., Judd, C. M., & Park, B. (2001). Spontaneous prejudice in context: Variability in automatically activated attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 815-827.

INAUGURELE REDE
DR. DANIËL H.J. WIGBOLDUS



Het openlijk uiten van vooroordelen en stereotype denkbeelden wordt in het algemeen als zeer sociaal onwenselijk gezien. Discriminatie is zelfs bij wet verboden. Desondanks laat sociaal psychologisch onderzoek zien dat mensen, op een meer onbewust niveau, vol zitten met negatieve stereo-

type associaties. Hoewel deze impliciete associaties meer cultureel bepaald zijn dan dat zij onze eigen mening reflecteren, beïnvloeden ze wel degelijk ons gedrag. Met name automatisch, onberedeneerd gedrag wordt gestuurd door deze impliciete associaties. Over het algemeen is dit automatische proces uitermate functioneel. Echter, in het geval van ongewenste stereotypen ligt dit anders. Om te kunnen corrigeren voor de invloed van ongewenste stereotype associaties op ons gedrag zullen we ons meer bewust moeten worden van de sluipende werking van deze stereotypen. Het lezen van dit boekje is een goed begin.

Daniël Wigboldus (1969) studeerde psychologie aan de Vrije Universiteit, Amsterdam en promoveerde aan dezelfde universiteit in 1998. Zijn proefschrift ging over de invloed van stereotypen op taalgebruik. Mede dankzij een persoonlijke postdocsubsidie van NWO kon hij vervolgens drie jaar lang onderzoek doen aan de Radboud Universiteit Nijmegen, waarbij hij zich richtte op de invloed van stereotypen op informatieverwerking. In 2000 werd hij universitair docent (en later universitair hoofddocent) aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij zijn onderzoek naar stereotypen voortzette. Sinds begin 2005 is hij hoogleraar Sociale Psychologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zijn huidige onderzoek richt zich op automatische effecten van stereotypen en vooroordelen op gedrag. Hij maakt hierbij gebruik van zogenaamde 'immersive virtual environment technology'.